

Mançurya'daki Fuyu Kırgızları ve Dilleri

Dr. Mehmet Ölmez

1. Çin'deki Türk Dilleri

Eski Sovyetler içerisinde yer alan Türk halkları ve dilleri çok iyi bilinmektedir. Elimizde bugün konuyla ilgili bizi aydınlatacak bir hayli çalışma, dilbilgisi, sözlük, metin derlemesi vb. bulunmaktadır. Çin'deki Türk dilleri üzerine de bugün için azımsanmayacak, bir hayli çalışma vardır. Ancak Çin'deki Türk dilleri üzerine, özellikle de yazı dili olmayan, Budist kültür çevresi Türk dilleri üzerine yapılan çalışmalar daha azdır. 1950 sonrası Sovyet dilcilerinin öncülüğü ve desteğiyle Çin'deki Türk dilleri üzerine derleme ve inceleme çalışmaları başlatılmıştır. Bu çalışmalar özellikle E. R. Tenişev'in başkanlığında yürütülmüştür. Söz konusu derlemelerde özellikle Uygur dilciler, Tenişev'in çalışmalarında görev almış, Tenişev kendisi bizzat bu bölgelere gitmiştir.²²⁹ 2000 yılı yazında Şinciang müzesini bana gezdiren müze uzmanı Uygur Özerk Bölgesi'ndeki azınlıkları sayarken Kazakların sayısını 1 100 000, Kırgızların sayısını 140 000, Özbeklerin sayısını 14 000, Tatarların sayısını ise 4000 olarak vermiştir. 1985 yılında yayımlanan bir çalışma ise 1982'ye dayanan bir sayımla Çin'deki Uygurları 6 000 000, Kazakları 907 000, Kırgızları 14 000, Özbekleri 12 000, Tatarları 4000, Salarları 69 000, Sarı Uygurları 10 569, Tuvaları 1000, Fuyu Kırgızlarını ise 600 olarak verir.²³⁰ Bugün bu rakamları geçen süreye göre oranlı olarak artırarak düşünmek gerekir.

Resmiyette ise Çin Hak Cumhuriyeti sınırları içerisinde 55 azınlık dili var olup bunlardan yedisi Türk dilidir. Yine bu yedi dilden beşi Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi'nde konuşulmaktadır: (Yeni) Uygurca, Kazakça, Kırgızca, Özbekçe ve Tatarca. Bunlara ilave olarak Gansu eyaletinde Salarca ve Sarı Uygurca konuşulmaktadır.²³¹ Bu

²²⁹ Bu bilgilerin bir kısmını doğrudan Tenişev'den aldım. Sarı Uygurca çalışmaları dolayısıyla kendisine yönelttiğim bir soru üzerine, kendisinin de Sarı Uygur bölgesine, Gansu'ya gittiğini, çok güç şartlar altında, yolu bulunmayan bölgelere paletli araçlarla gittiklerini belirtmişti. Yine bazı bilgileri Sabit Rozi ve Geng Shimin'den dinledim. Buna göre 1958 Ağustos ayında Tenişev, Sabit Rozi'nin de aralarında bulunduğu 5 öğrenci ve bir tercüman ile bölgeye gitmiştir. Yol olmadığı için kimi zaman deveyle yol almışlardır. Dağlık bölgede yaşayanlar hayvancılıkla; düzlükte, ovada yaşayanlar ise çiftçilikle meşguldürler (Sabit Rozi'den alınan bilgi).

²³⁰ Cui-yi Wei'ye dayanan bu bilgide Fuyu Kırgızları "Kırgızlar" başlığı altında "Çin'in Kuzey doğusunda, Heilongjian bölgesinde, Fuyu nahiyesinde yaşayan, Müslüman olmayan Kırgızlar" olarak anılır (Wei 1985: 70).

²³¹ Konuyla ilgili kaynaklar için *Türk Dilleri Giriş*'te (T. Tekin, M. Ölmez, İstanbul 2003) yer alan ilgili bölümlere bakınız.

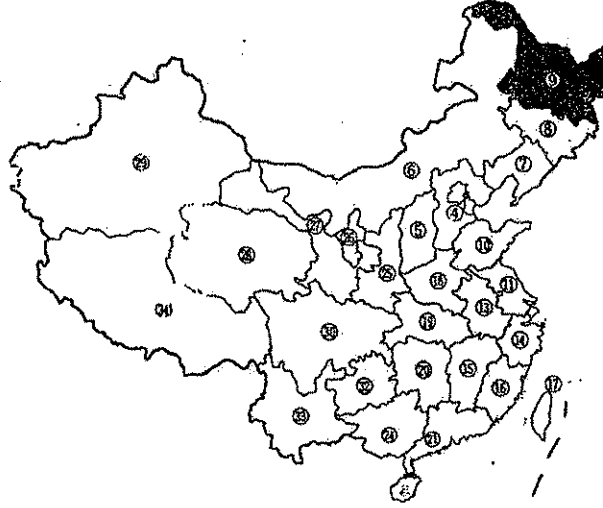
dillerin dışında yine Uygur Özerk Bölgesinin kuzeyinde, Altay Kazak Oblastı'nda yaklaşık 2000 kişi tarafından konuşulan Tuvacayı da bu 7 dil içerisine katmak gerekir.²³² Burada yer vereceğimiz Fuyu Kırgızcası ise Çin'deki dokuzuncu Türk dilidir.²³³ Tuvalar ile Fuyu Kırgızları Çin'deki azınlık dillerinin tasnifi ve tespiti sırasında bir arada yaşadıkları Moğollara kültürece (giyim-kuşam, yemek tarzları vb.) çok benzemelerinden dolayı dikkate alınmamış olsa gerek. Çin'deki Tuvaları ilk olarak keşfeden ve derlediği metinleri yayımlayan Geng Shimin olmuştur.²³⁴ Bunu çeşitli araştırmacıların çalışmaları izlemiştir. Fuyu Kırgızcası ise, Geng Shimin ile aynı üniversiteden, Pekin Minzu Daxue'den Hu Zhenhua tarafından keşfedilmiştir. Bu dile ait ilk veriler, bilgiler de yine Hu Zhenhua tarafından, malzemelerin derlenişinden neredeyse 25 yıl sonra yayımlanmıştır (bak. Hu 1983 ve 1987). Fuyu Kırgızcasına ve Türk dilleri arasındaki yerine Sovyet Türkologlarından E. R. Tenişev de çeşitli yazıları aracılığıyla değinmiştir (Tenişev 1966, 1989).

Fuyu Kırgızcasının önemine ve yerine gelince, sınırlı miktarda dil malzemesine dayanılarak yaptığımız çalışmalar sonucu Fuyu Kırgızcasının Güney Sibirya Türk dilleri, esas olarak da bugünkü Hakas yazı dili ile aynı grupta yer alan bir Türk dili olduğunu çıkarabiliriz. Bu dile ait veriler aracılığıyla Güney Sibirya Türk dillerinin ve günümüz Türk dillerinin ses ve söz özellikleri üzerine, kısa da olsa çeşitli sonuçlar elde edebiliriz. Her şeyden önce, yerel halk arasında yaygın olan inanış, kendilerinin bu bölgeye 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra geldikleri yolundadır. Gerçekten de Çin Mançu yönetimine geçtikten sonra Mançular bölgeye çeşitli Moğol boylarını (başta Dagurlar olmak üzere) yerleştirirken Güney Sibirya'dan da bugünkü Hakaslarla bir dilden olan Türk dilli, kendilerini bugün Kırgız olarak adlandıran Fuyu Kırgızlarını iskan ettirmişlerdir.

²³² Bak. Geng Shimin 2001

²³³ Bak. Ölmez 2001

²³⁴ Bak. Geng Shimin 2001

Çin'in idarî bölgelerini gösterir harita²³⁵

2. Fuyu Kırgızları ve Fuyu Kırgızcası²³⁶

Fuyu Kırgızları ve Fuyu Kırgızcasıyla ilgili ilk bilgilerimiz Pekin Minzu Daxue (Pekin Milletler Üniversitesi), Kırgız Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi Hu Zhenhua'nın derlemelerine ve çalışmalarına dayanmaktadır. Benim burada yer vereceğim bilgilerse esas olarak Seul Üniversitesi, Dilbilimi Bölümü öğretim üyeleri ve Kore Altay Araştırmaları Kurumu meslektaşlarımla birlikte 2003 yılının Eylül ayında yaptığımız alan çalışmasına dayanır. Fuyu Kırgızları Çin'in Harbin eyaletinde (yaygın bilinen adıyla Mançurya), Qiçihaer /Çiçihar/ şehrine bağlı Fuyu nahiyesinin çevresindeki köylerde yaşarlar. Adını Amur (Heilongjian "Kara Ejderha Irmağı") ırmağının kollarından alan Fuyu 30 000 kişilik bir yerleşim birimi olup Çiçihar'a bir saat uzaklıktadır. Fuyu Kırgızları bu çevrede bir kaç köye dağılmış durumdalarsa da yoğun olarak iki köyde yaşarlar. Benim de dahil olduğum araştırma grubu 2003 yılının Eylül ayında Wujiazi ve Qijiazi köylerinde derlemeler yapmıştır.

²³⁵ Uygur, Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar, Tuvalar (ve bazı Salarlar) 29., Sarı Uygur ve Salarlar 27, Fuyu Kırgızları 9. numaralı bölgede yaşamaktadırlar.

²³⁶ Bu araştırma "Kore Araştırma Kurumu'nun (KRF-2003-072-AL2002) numaralı projesi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

Fuyu Kırgızcasını Hu Zhen Hua'nın bu bölgeye gittiği zamandan beri Fuyu Kırgızcasını kullananların sayısı azalmış, 2000'li yıllardan itibaren bu dili kullananlar kalmamıştır. Bugün Fuyu Kırgızları günlük yaşamlarında dil olarak Ölot Moğolcasını ve Çinceyi kullanmaktadır. Sayıları 1000'i bulan Fuyu Kırgızları arasında bizim derlememiz sırasında sadece yedi kişi ile konuşabildik. Bunlardan ikisi 50 yaşının üzerinde, beşi ise 70 yaşının üzerinde idi. 70 yaşının üzerindeki en iyi kaynağımız ise anadilini en son olarak 18 yaşında kullandığını açıklamıştı. Wujiazi ve Qijiazi köyleri karışık olup nüfusun yarıya yakını Fuyu Kırgızları oluşturmaktadır. Bütün çabalarımıza rağmen 3000'e yakın soru anketinden yarıya yakını bile tamamlamak mümkün olmamıştır. Ancak derlenen sınırlı malzeme bile bu dilin Hakaşçanın, Şorcanın akrabası, bir dalı olduğunu göstermeye yetmektedir. Yapılan derlemelerin tamamı işlenip yayımlandıktan sonra özeldir Güney Sibiry Türk Dilleri, genelde de bütün Türk Dilleri için yararlanılacak sonuçlar ortaya çıkacaktır. Bu konudaki ilk adım 2007 yılı içerisinde Ural-Altaysche Jahrbücher (Neue Folge)'de yayımlanacaktır.

Önceki yapılan çalışmaları ışığında Fuyu Kırgızcası, Eski Türkçe ve güntümüz Türk dilleri ile karşılaştırıldığında, karakteristik bir-iki özelliği şöyle sıralanabilir:

Eski Türkçe ve Genel Türkçe *y-* sesinin *c-* oluşu (*cap-* "örtmek, kapatmak" = ET *yap-*, *cay* "yaz" = ET *yay*, *ce-* "yemek" = ET *yè-*, *cürüh* "yürek" = ET *yürek*); Eski Türkçe ve Genel Türkçe *d* sesinin *y* oluşu (*uzı-* "uyumak", *Gizin-* "giyinmek", *güzi* "güvey"), sözsönu *-g* seslerinin *h* olması: *tah* = ET *tag* "dağ", *sarih* = ET *sarig* "sarı", *uluh* = ET *ulug* "büyük".

Bugünkü Türk dilleri ile karşılaştırmak amacıyla derlememizden bir kaç cümleye şöylece yer verebilirim:

sın kaya tursın "sen nerede oturuyorsun?"

sın mı tart! "Sen de [sigara] iç!"

men mında gılın uşgun boltır "ben geleli üç gün oldu."

aragı ızrtır "içki sarhoş eder."

min at mlbat gılçık ~ mın at ml gılçık "ben ata binip geldim"

min bozın aldır "ben kendim alıyorum?"

sın minin piçeni buzih "sen benden biraz büyüksün"

bıs smün olh "biz senden yaşça büyük"

Burada karşılaştığımız *tart-* “(sigara vb.) içmek” bugünkü Türk dillerinin çoğu ile örtüşür. Yine *aragı* “içki” ise Türkçedeki rakı ile bir kaynağa gider. *ızirt-* ise Eski ve Orta Türkçe *esür-*, *esürt-* “sarhoş olmak” sözüyle ilgilidir (krş. Anadolu ağzları (*esirik*, *esirikli* “huysuz; hafif çılgın”). Beşinci cümlede yer alan *gilçik* ise Eski Türkçe (*kelyük* < *kelyük* “gelmiş”) biçiminden başka bir şey değildir (ayrıntı için bak. Ölmez 2006c). *boz* Eski Türkçe *bod* “kendi” sözünün bu dilde aldığı biçimdir. *buzih* ise yine Eski Türkçe *bedük* “büyük” sözünün Fuyu Kırgızcasında aldığı biçimdir. *olih* ise yine Eski Türkçe *ulug* sözüdür. Bütün bu örneklerle ilgili kaynaklar için Ölmez 2001, Ölmez 2006a, b ve c’ye bakılabilir. Ayrıntılar ise Li-Ölmez-Kim’de yer almaktadır.

Genel anlamda Türk dilleri ve Türkiye Türkçesi ile sesçe yakınlığını ya da farklarını göstermek amacıyla “ay”, “gün” adları ile kimi sayı adlarına aşağıda yer veriyorum:

ay	“ay”
gun	“gün, güneş”
cir	“yer”
dıñır	“gökyüzü”
sux	“su”
bır	“bir”
igi ~ iyi	“iki”
uş ~ üş ~ uuş	“üç”
durt	“dört”
biş	“beş”
altı	“altı”
çidi ~ çiddi ~ citi ~ citur	“yedi”
ségıs ~ siğıs	“sekiz”
dogus ~ doğus	“dokuz”
on	“on”

Kaynaklar

- CLAUSON Gerard, 1972: *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- GENG Shimin 2001: "Materials of Tuvinian Language in China (4)", *Türk Dilleri Araştırmaları*, 11, 51-21.
- HU Zhen Hua, 1983: "Hēi lóng jiang Fù yù xiàn de Kē ěr kè zī zú jí qí yǔ yán tè diǎn", *Zhōng yāng mǐn zú xué yuàn xué bào*, 65-69.
- , 1991: "Hēi lóng jiang shūng Fù yù xiàn de Kē ěr kè zī zú jí qí yǔ yán tè diǎn", *Zhōng yāng mǐn zú xué yuàn xué bào*, 253-263.
- HU Zhen Hua, Guy IMART, 1987: *Fu-Yü Gırgıs: A tentative description of the easternmost Turkic Language*, Bloomington, Indiana.
- Lİ, Yongsōng, Mehmet ÖLMEZ, Kim Juwon, "Some New Identified Words in "Fuyu Kirghiz" (baskıda).
- NADELYAEV, V. M., D. M. NASTILOV, E. R. TENİŞEV, A. M. ŞÇERBAK, 1969: *Drevnetyurkskiy Slovar'*. Leningrad.
- ÖLMEZ, Mehmet, 1996: "Hakaslar ve Hakasça", *Çağdaş Türk Dili*, sayı 96: 6-21.
- , 1998: "Potanin's Yellow Uigur Material and its Importance Today", *Language and Culture of Turkic Peoples*, ed. M. Stachowski, *Studia Turcologica Cracoviensia* 5, Kraków: 149-182.
- , 2001: "Fu-yü Kırgızcası ve Akraları", *Türk Dilleri Araştırmaları*, 11, 137-152.
- , 2006a: "Fuyu Kırgızcasında 'değil'", *Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, I. Uluslararası, Türk Dünyası Kültür Kurultayı 9-15 Nisan 2006, Çeşme-İZMİR* (baskıda)
- , 2006b: "Fuyu Kırgızcası Hakkında Yeni Bilgiler ve Türkolojiye Katkıları", *AÜ DTCF Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu 29 Mayıs – 1 Haziran 2006* (baskıda).
- , 2006c: "Fuyu Kırgızcası ve Fuyu Kırgızcasında Geçmiş Zaman Biçimleri", *Sibirische Studien / Sibiry İncelemeleri*, 1.1, 2006: 117-124.
- SCHÖNIG, Claus, "Bemerkungen zum Fu-yü-Kirgisischen", *Bahşı Ögdisi. Festschrift für Klaus Röhrborn/Klaus Röhrborn Armağanı*, yay. von J. P. LAUT, M. ÖLMEZ, Freiburg/İstanbul 1998: 317-340.
- SALK, Gundula, Mambet TURDI, The "Fu-Yu Gırgıs" according to the present-day situation and the legendary past, Kraków 1998.